שפת המהפכה - בשורת המזרח*

אריאלה אזולאי

תקציר

המאמר מבוסס על התבוננות בתמונות מהאירועים הפוליטיים שהתרחשו במצרים החל מינואר 2011 וקורא אותם כשפה. המאמר מציע לראות במחוות המוכרות שהמפגינות והמפגינים חוזרים עליהן, רכיבים של שפה ולא פעולות מתוכננות לקראת השגת יעד נתון וכן לראות בנייר הצילום את הצורה הכתובה של השפה האזרחית. כמו כל שפה, היא נלמדת בסביבה של דוברים ומתוך עקבותיה הכתובים, היא מורכבת ממערכת של סימנים, חלקם נושאי משמעות בעצמם, ומשמעותם של אחרים, נגזרת מן התחביר או מרצף המשפטים בו הם משובצים. שפה היא צורת הקיום יחד של אנשים, היא מתפתחת לפי הצרכים של הדוברים אותה, מייצרת ניבים ומיומנויות חדשות, נמסרת מאחד לשני ומתעצבת תוך כדי. שפת מהפכה מורכבת אפוא מאוצר מחוות ומדקדוק, מכללים נוקשים ומאפשרויות אלתור. כל מחווה כזו כמוה כהיגד שניתן להשתמש בו, לחזור עליו, לשלבו עם אחרים, לאמרו בטון מעט אחר, לפי מידת ההיכרות עם השפה, לפי התגלגלות השיחה, הקשב של הנמענים, השתתפותם הפעילה – כחיילים, שוטרים, צלמים או צופים - בשיחה שמתפתחת, בקיאותם ברזיה, יכולתם להבין לא רק תכנים מפורשים כי אם גם את מה שנאמר בין השיטין, במובלע, במנוד ראש, בנפנוף יד. כיוון שמדובר בשפה של מחוות, התצלומים משמשים לה כנייר להיכתב בו.

מילות מפתח: צילום, מהפכה, אביב ערבי, שפה, אימפריאליזם, שלטון ריבוני, אזרחות

* המאמר בגרסתו האנגלית הופיע ב: Photoworks magazine, 2011, 16, pp. 60-65

ד"ר אריאלה אזולאי, אוניברסיטת בר-אילן

יציאת ההמונים לרחובות מצרים לוותה בתצלומים למן הרגע הראשון. תצלומים מאירועים כאלה מציגים למבט קודם כל את אירועי היום ועושים זאת עם כותרות ברורות, דנוטטיביות, כאלה שאומרות למשל שכאן רואים המוני מפגינים בכיכר השחרור, כאן אישה צועקת כלפי חייל ותובעת שיסור מדרכה, ושם רימוני עשן ניתזים לעבר מפגינים, או שוטרים יורים באזרחים. רבים מהתצלומים האלה מבטאים את הידע של הצלמים והמצולמים בהיסטוריה של מה שהפך מזמן להיות "דימוי מהפכני".

הצלם יודע ללכוד את פיתול הגוף הנערי של אלה שזורקים אבנים לעבר חיילים ולקלוט במצלמה את הקונטרסט בינו לבין החיילים שנראים לעומתו כחומה אטומה ומבוצרת, את הבחורה שצועדת ברחוב יודעת כיצד להניף את שני הדגלים שבידיה כך שהקהל בשולי הכביש כמו גם הצלם יעקבו אחריה במבטם, ואת החייל היודע להפגין איפוק כשאזרחית מתקרבת אליו תוך שהיא צועקת ומגדפת אותו.

במחוות המוכרות האלה שהמפגינים חוזרים עליהן, אני מציעה לראות רכיבים של שפה ולא פעולות מתוכננות לקראת השגת יעד נתון. כמו כל שפה, היא נלמדת בסביבה של דוברים ומתוך עקבותיה הכתובים, היא מורכבת ממערכת של סימנים, חלקם נושאי משמעות בעצמם ומשמעותם של אחרים נגזרת מן התחביר או מרצף המשפטים בו הם משובצים. שפה היא צורת הקיום יחד של אנשים, שפה מתפתחת לפי הצרכים של הדוברים אותה, מייצרת ניבים ומיומנויות חדשות, נמסרת מאחד לשני ומתעצבת תוך כדי.

שפת המהפכה מורכבת אפוא מאוצר מחוות ומדקדוק, מכללים נוקשים ומאפשרויות אלתור. כל מחווה כזו כמוה כהיגד שניתן להשתמש בו, לחזור עליו, לשלבו עם אחרים, לאמרו בטון מעט אחר, לפי מידת ההיכרות עם השפה, לפי התגלגלות השיחה, הקשב של הנמענים, השתתפותם הפעילה – כחיילים, שוטרים, צלמים או צופים - בשיחה שמתפתחת, בקיאותם ברזיה, יכולתם להבין לא רק תכנים מפורשים כי אם גם את מה שנאמר בין השיטין, במובלע, במנוד ראש, בנפנוף יד. כיוון שמדובר בשפת מחוות, התצלומים משמשים לה כנייר להיכתב בו.

הנה לדוגמה כמה היגדים החוזרים על עצמם אך כל חזרה מייצרת הבדל, לפעמים עד לכדי יצירה של ניב מקומי חדש: זבל מושלך באוויר או פחי זבל הפוכים ברחוב, לוחות עץ מונחים באלכסון כדי לייצר מקומות מחסה, ידיים מורמות בתנועת V, התקהלויות שירה עם אנשים לא מוכרים, זריקת אבנים, ציור גרפיטי על דגלים, עקירה של סימני הכוח הקיים, השתלטות על צירי תנועה, טיפוס על מבנים גבוהים במטרה להפגין כך נוכחות, התפשטות למרחבים אסורים או מסומנים, השתלטות על אביזרים של כוח ונטרולם, שימוש אזרחי באמצעים צבאיים, הבערת אש, פגיעה בדיוקנאות של שליטים, הצגה של עדויות למעשים של הכוח השלטוני ועוד. לצד ההיגדים שמופקים מתוך רפרטואר קיים, ישנם כאלה הצומחים במקום ובזמן מסוימים, בזיקה לאירועים נתונים, ואין להם בהכרח תקדימים במקומות אחרים. כאלה הן למשל "הבריקדות" האישיות, שהמפגינים אלתרו כאשר המרחב הפומבי התמלא במפגינים שתומכים בשלטון שהחלו להשליך אבנים לעברם,[1] או מחוות ה"דריכה" על דיוקן המנהיג באמצעות נעל האחוזה ביד.

בארכיון המהפכות שאני עוסקת בבנייתו כבר כמה שנים, שמורות דגימות רבות של השפה המדוברת כעת במצרים. הן צוירו וצולמו במקומות וברגעים אחרים במרוצת מאתיים וחמישים השנים האחרונות. חזרתן של אותן מחוות לאורך תקופה כה ארוכה ותחת משטרים כה שונים - מלוכניים, קומוניסטיים, דמוקרטיים, פשיסטיים, רודניים, וכאלה שהצליחו לחמוק מכל שם, והם ממשיכים להאפיל על חייהם של הנשלטים – מחייבת לחשוב את המשותף למשטרים האלה המעוררים בנשלטים במקומות ובזמנים שונים את אותה תשוקה לדבר בשפה שרוב ימות השנה אינה נגישה לשימוש, ועקבותיה מעוררי הדמיון ממלאים את הארכיון. אותו סוג של תשוקה הוציאה לרחוב המוני אדם והביאה אותם, במקומות

[1] וריאציות של התגוננות אישית מפני אבנים ראו סדרת תצלומים בגרדיאן. תודה ליורם מיטל שהפנה אותי לסדרה זו. http://www.guardian.co.uk/world/gallery/2011/feb/03/egypt-protesters-head-protection-helmets?picture=371390052#/?picture=371390052&index=4

ובזמנים שונים, להכריז בעצם נוכחותם שזה מקומם וזו שפתם, זו צורת הקיום שלהם עם אחרים, זה האופן שבו הם רוצים לחלוק אתם את העולם המשותף, וכל דבר אחר בחייהם סובל כעת דחייה. מבעד להבדלים המקומיים המתבטאים בדיאלקטים אזרחיים מרובים, ומבעד להבדלים המקובלים בין משטרים, בין מזרח למערב ובין לאומים, הבדלים שבמשך תקופה ארוכה מנעו מלראות במהפכה שפה שמבקשת להציע תחביר אזרחי חלופי לשפת השלטון הריבוני. תשוקה זו חושפת דווקא את המורשת המשותפת למשטרים פוליטיים שונים שיוצרים בכל מקום על פני הגלובוס אסונות משטריים בעלי דפוסי פעולה דומים הפוגעים בחלק מן האוכלוסיות הנשלטות על-ידם. גם אם האימפריות הגדולות נסוגו משליטתן הפיזית בארצות שונות, חותמן מוטבע בעולם הגלובלי שיצרו שארוג ממדינות לאום שנידונו להתפתח כסניפים בסדר עולמי שמכפיף אותן לכללי ההתנהלות והתנועה בצירי התנועה העיקריים שלו. לשליטה לא ריבונית זו במטריצה גלובלית, יש תרומה משמעותית לכך ששפה אזרחית התקיימה עד היום רק במשך זמן קצוב, כשפת מעבר, ורק כאשר היא שימשה להתנגדות לשלטון של משטר מקומי שבראשו עריץ. הבנייתה של הדמוקרטיה כחלופה היחידה למשטרים רודניים הייתה כרוכה בזיהויה עם השפה האזרחית. באופן זה, במשך כמאתיים שנים נשמרה השפה האזרחית רק כאמצעי, כמכשיר להשגת דמוקרטיה, ומכאן כמכשיר שאינו יכול לסמן את המשטרים הדמוקרטיים עצמם כמטרה, או כמשטרים שמן הראוי להחליפם.

כשמתייחסים למתחולל כעת במרחב הפומבי כשפה, כשפה אזרחית שבמאתיים השנים האחרונות נעורה לחיים מעת לעת במקומות שונים בעולם, מה שנאמר בה אינו ניתן לרדוקציה רק לסדרה של "אירועים" חיצוניים שמתרחשים "שם" ושמשמעותם נתונה וברורה ואפשר, **או** לקחת בהם חלק **או** רק לדווח עליהם. ההיגיון של המשטר הריבוני, שאינו סובל שפה אזרחית שאזרחים מדברים אותה, ומכאן מחייב רדוקציה כזו של שפת המהפכה לאירוע נקודתי תלוי קונטקסט היסטורי ספציפי, אירוע שיש לו התחלה וסוף, ושאחריו יש להחזיר את הסדר - הריבוני כמובן - על כנו. כך גם למול האירועים במצרים, **השפה הפוליטית ההגמונית**, זו שמדברים אותה המשטרים הדמוקרטיים שהתפתחו במדינות לאום וכחלק מעולם שהקולוניאליזם והאימפריאליזם הפכו אותו לגלובלי, **נולדה עם שפה אוניברסלית**. אולם בה בעת הייתה זו גם שפה דיפרנציאלית שיצרה והתירה, והפכה למובנים מאליהם, מבני שליטה דיפרנציאליים באוכלוסיות השונות שבשליטתה שהובחנו על בסיס משתנה של גזע, מין או הון. אלה הפכו כמעט תמיד את המחויבויות של משטרים אלה לשכבה צרה של בעלי הון וכוח הפועלים ברשת הגלובלית של מדינות ריבוניות, לקודמות למחויבות לנשלטיה.

שפת הכוח האוניברסלית, והשפה האוניברסלית של האזרחות והמהפכה הן שתי שפות בעלות תחביר שונה לגמרי, גם אם חלק מהלקסיקון שלהן משותף. ברגעי מהפכה נחשף ההבדל הרדיקלי בתחביר שלהן. רוב הזמן, השפה הריבונית מצליחה להכניע את התחביר הפנימי של השפה האזרחית ולגרום לה להיראות כאוסף של פעולות שיש להן מטרה או סִדרה של מטרות ברורות, כאלה שיש להן מובן במסגרת השפה הפוליטית ההגמונית – כמו סילוקו של מובראק והחלפת שלטונו במשטר דמוקרטי.

התייצבותו של אובמה "לצד המפגינים" במצרים בחורף שעבר או קריאתה במקביל של הילרי קלינטון למובראק "להכשיר את המעבר השלטוני", מבטאים את אותו מאמץ שיטתי שנמשך מאז המאה השמונה-עשרה, לסלק את השפה האזרחית מן הבמה ולהחליפה בסל של תביעות שאינו מאפשר כלל לשאת ולתת על תנאי האפשרות הגלובליים של אותן דמוקרטיות. תנאים אלה כוללים: שלטון לאומי ריבוני, ניהול דיפרנציאלי של האוכלוסיות הנשלטות, שימור דפוסי החלוקה של משאבים ונכסים לאורך קווי מִתאר שעוצבו בחסות ההיגיון הקולוניאלי, האימפריאלי והקפיטליסטי, והבטחה שהתנועה של הנפט, הנשק, ההון וכוח העבודה ייעשו לאורכם של קווי מִתאר אלה. ביטא זאת בבירור, בשבוע השני למהפכה, טוני בלייר, המייצג את הקוואַרטט הבינלאומי ל"שיחות השלום", בין הישראלים לפלסטינים: "הצעד

הרגיש כעת זה לחבור לתהליך השינוי אבל להבטיח שהוא הולך בכיוון הנכון״.[2] מאז המאה השמונה-עשרה, השיח הפוליטי השליט מצמצם את המהפכה משפה לאמצעי להשגת מטרה, כמו למשל זו ששרו אותה מיליון מפגינים בכיכר תחריר: ״כולנו עומדים ביחד מבקשים רק דבר אחד – תעזוב, תעזוב, תעזוב״.[3] צמצומה למטרה מעין זו, שהמשטרים במדינות הדמוקרטיות מכירים בה כלגיטימית, פוגע בתנאים הדרושים למהפכה להמשיך ולהתפתח כשפה אזרחית מורכבת שבכוחה לשנות את השיח הפוליטי מן היסוד ולערער על האופוזיציה שמארגנת אותו – אם משטר דמוקרטי או רודנות. רק ערעור על הנגדה זו יאפשר להבחין בדגל השחור המתנוסס מעל המשטר הדמוקרטי ולהצביע על הפשעים שביצע מאז התכונן במודרניות כנגד חלק מהאוכלוסיות ששלט בהן. באמצעות קטגוריות פוליטיות שהמשטר הדמוקרטי היה אחראי ליצירתן הוא הפך חלק מן הנשלטים ל״עובדים זרים״, ״פליטים״, ״חסרי מדינה״, ״עקורים״ ועוד, והפך אותם לשקופים מבחינה פוליטית, מוכנים לניצול ולגירוש. אנחנו הצופות במהפכה, מוזמנות לתפוס אחת משתי עמדות שהניגוד ביניהן מוצג כאינקלוסיבי ואקסקלוסיבי: או תמיכה במשטר דמוקרטי חדש או תמיכה בעריץ מיושן. בשני המקרים הציפייה היא שהכלכלה הניאו-ליברלית תמצא לה אחיזה - או במקרה של מצרים, לא תאבד את האחיזה שמשטר העריצות הישן נתן לה - והתנאי לכך הוא שהמפגינים עצמם יפנו את הכיכר הציבורית מהר ככל שניתן ושהתמיכה בהם תיפסק כשתושג המטרה המוסכמת. אחרת, מאיימים מכל עבר, צפויים רק כאוס או קטסטרופה.

כדי להיחלץ מן האופוזיציה הזו כאילו אין בלתה, אני מציעה לקרוא את המתרחש במצרים הן באופן דיאכרוני והן באופן סינכרוני. באופן דיאכרוני כשפה שאחת לכמה זמן פורצת במקומות לא צפויים, אבל רוב הזמן תחת משטר השיח הפוליטי שהתבסס מהמאה השמונה-עשרה באירופה ובארצות הברית, ובהדרגה בעוד מושבות קולוניאליות, היא נידונה להישאר מושתקת.[4] ובאופן סינכרוני המאפשר להבחין בייחודה של השפה האזרחית המתפשטת במזרח התיכון בחודשים האחרונים, לא רק בתוניסיה והתכונה לקראת התקוממות בירדן ובסוריה אלא גם ברצף אחד עם ההתקוממות הפלסטינית נגד המשטר הישראלי. רצף זה מעורר בישראל חרדה ששמעון פרס ביטא בפנייתו למנהיגי העולם: ״תשאירו בחוץ את הסכסוך הישראלי פלסטיני״. כשקוראים את המהפכה באופן דיאכרוני וסינכרוני, הרי שלפנינו אולי, לראשונה בהיסטוריה בת מאתיים שנים, התקוממות שמסוגלת לחצות את הגבולות הריבוניים, גבולות שנקבעו לראשונה תחת המפעל הקולוניאלי הבריטי-הצרפתי במזרח התיכון, ומאוחר יותר, עם הקמת מדינת ישראל.[5] מהפכה שתתפשט ותחצה גבולות עשויה להפוך לפתיתים את ״יחסי האיבה בין העמים״ שמנהיגים פוליטיים וצבאיים הציתו, תידלקו וכפו על האזור. אולי ייפתח אז המזרח התיכון לאופק חדש שבו אזרחים כותבים את עתידם ואת עברם, מתוך השותפות החדשה שהמהפכה מאפשרת להם להחיות, וממציאים צורה חדשה של משטר שמאמץ כמה מוסדות ועקרונות מן המשטרים הדמוקרטיים אך דוחה את המכלול על הסף כדי שניתן יהיה לדמיין אפשרויות חדשות של משטר אזרחי, של האזרחים, על-ידי האזרחים ובשביל האזרחים, כשֶם כללי לכלל הנשלטים בטריטוריה.

רוב ימות השנה, המהפכה כשפה אזרחית היא שפה מתה. מה שנאמר באמצעותה במקומות ובזמנים קודמים שוכן בין היתר בתצלומים. הצילום לוקח חלק פעיל בהחייאת השפה הזו, והקריאה בתצלומים, שאינה מחפשת בהם רק את התוכן החדשותי, היא חלק מלימודה של השפה הזו, הפנמתה, שכלולה, כתיבת הדקדוק הפנימי שלה, איסוף, שימור והרחבה של אוצר המילים שלה, ויצירה של אפשרויות חדשות לחשוב את ההווה דרכה.

---

[2] דבריו צוטטו בידיעה של סוכנות הידיעות AP מ-31.1.2010 שכותרתה ״ישראל הסכימה לכניסה של כמה גדודים מצרים לסיני״.

[3] http://www.youtube.com/watch?v=gPhj5XnPjaU

[4] עוד על ניתוח המהפכה (האזרחית) שלא הייתה בזיקה למהפכה הצרפתית ראו במאמרי: Azulay, 2009

[5] על המושג מהפכה והאופן שבו אני משתמשת בו בהקשר המקומי של המעבר האלים מפלסטין לישראל ראו מאמרי על המהפכה שעומד להתפרסם בכתב העת הלקסיקלי המקוון של ה- New School.

אתחיל עם תצלום של פטר מקדיארמיד (Macdiarmid) מ-28 בינואר שצולם בגשר קסר אל-ניל.[6]

Peter MacDiarmid, Cairo, January 28, 2011. **Anti Government Protesters Take To The Streets In Cairo**. © Peter Macdiarmid/Getty images

חרף העובדה שתצלום הסטילס הזה מכיל די סימנים לאלימות שהפעילו השוטרים כמה שעות קודם לכן על המפגינים כדי לנסות ולפזרם, הוא נראה כתצלום של מעמד חגיגי, אם כי מדובר בחגיגיות מסוג חדש. אין זה אירוע שבו האלמנטים הארכיטקטוניים שבתמונה, שילוב בין אלמנטים לאומיים וקולוניאליים - גשר, עמודים, רחבה, מבנה ציבור, כַּן פיסול, משמשים לנוכחותם רבת הרושם של שועי עולם, דיפלומטים ונציגים אחרים של הון ושלטון. זו הזדמנות להתכנסותם של המוני אזרחים ואזרחיות לשוחח בשפה אזרחית על עתידם. החגיגיות נגזרת מכך שהמוני מפגינים מצרים הצליחו להשיג אחיזה בגשר שקודם לכן הותר להם להסתובב בו רק כיחידים, ובכל הזדמנות שביקשו לשוחח ברבים, לייצר מפגש אזרחי, כוחות הביטחון נהגו בו כ״נקודה אסטרטגית״ - עוד מונח צבאי בשפתם של משטרים ריבוניים - וביקשו לסגור אותו לתנועה. ניצחון האזרחים בשליטה על הגשר הוא חשוב וסימבולי. הגשר אינו עוד אחד מאותם מקומות תחומים שבהם מותר להפגנות להתקיים לזמן קצוב בשעה שהשליטה בצירי תנועה מהם האזרחים מסולקים בעיקרון, נתונה באופן קבוע ורק בידי מנגנוני המדינה, בדרך כלל בשיתוף עם כוחות בינלאומיים שבהם תלוי הכוח הזה כדי לשמר את עצמו. תעלת סואץ במצרים יכולה לשמש כאמבלמה (תמונה אלגורית) לתלות וכפיפות מעין זו. העמידה הנחושה של המוני אזרחים על הגשר והכוריאוגרפיה המזהירה שבאמצעותה הם הפכו את כלי הרכב המשוריינים לאביזרי תפאורה במחול שלהם, היא גם תגובה לביטול של תנועת הרכבות וסגירת צירי תנועה מרכזיים במצרים על-ידי השלטון כדי למנוע את היעשותם של האזרחים לכוח. תגובה זו מבטאת את התפתחותה של שפת ההפגנה משפת כיכרות נייחות לשפה הדינמית של גשרים וצירי תנועה. לרגע הזה שנרשם בתמונת הסטילס, קדמו אותו יום על הגשר צורות מפגש שונות בין המפגינים לכוחות השיטור, שברובן הם עמדו אלה מול אלה כ״שני צדדים״. בתצלום הסטילס הזה, המפגינים מצופפים כשטיח אנושי ומאכלסים את הגשר כולו (להוציא כמה כתמים

[6] קטעי וידיאו מאותו אירוע שהועלו ליוטיוב, מאפשרים אמנם לשחזר רגעים נוספים מן המאבק על הגשר בין המפגינים לכוחות השיטור, אבל דווקא תצלום הסטילס אפשר לי לראות מעבר לאירוע החדשותי המצולם. ראיתי את התצלום לראשונה בבלוג של ניקולא מירזוף http://nicholasmirzoeff.com/RTL/

הנראים בתצלום - משוריינים ירוקים וכבאיות כתומות), בשעה שזרנוקי המים והעשן הבהיר שבתצלום מיתמר מעל המפגינים, דומה יותר לשימוש מתוחכם באור ועשן כדי לייצר אוירה ופחות למראות של דיכוי אלים כפי שנרשמו בתצלומים מההפגנות שהתקיימו אותו יום בסואץ.

המראה החגיגי שעולה מן התצלום, הציף בזיכרוני משקע צילומי מוקדם, ממעמד חגיגי מוקדם ואחר – פתיחת תעלת סואץ. מדובר באירוע מכונן באזור, שקיצר בצורה משמעותית את המרחק בין אסיה ואירופה ויצר את התשתית לתנועה הקולוניאלית והפוסט-קולוניאלית של הון, סחורות ובני-אדם.[7] התצלום ההוא, שצולם ב-1869 בטקס החגיגי לפתיחת התעלה, שימש בסיס לרישומים צבעוניים שהופקו מן האירוע כמו זה שמודפס כאן.

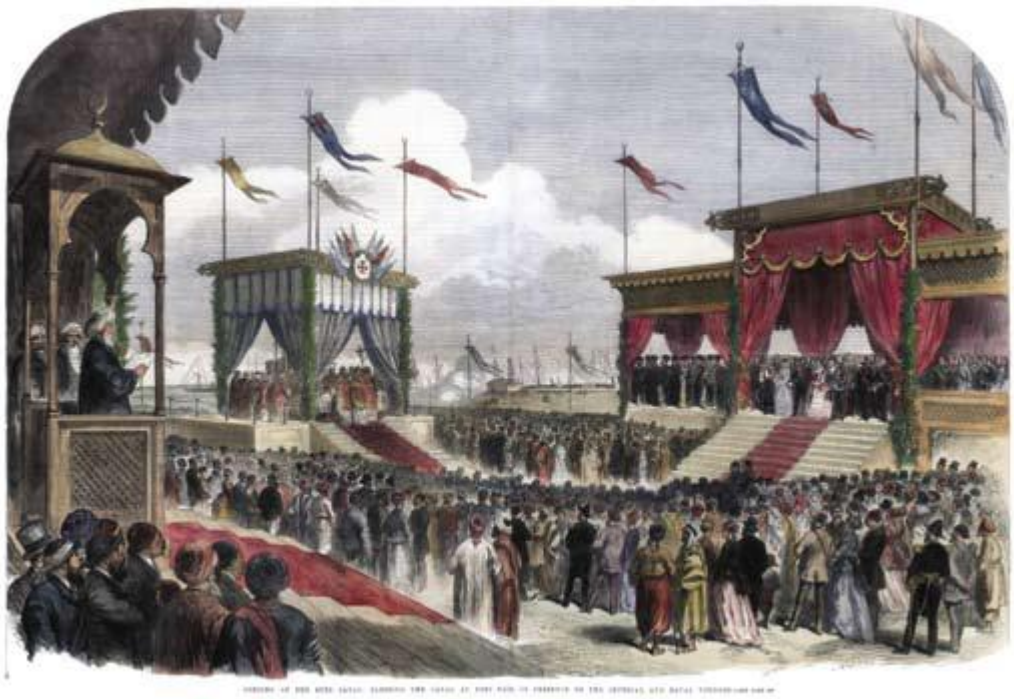

The Opening of the Suez Canal, Port Said, Egypt, 17 November 1869. An engraving from the Illustrated London News, (December 11, 1869). Hand-coloured later. © The Print Collector/Heritage-Images/Imagestate

הפתיחה החגיגית בהשתתפותם של מנהיגי עולם וקצת מן האצולה המקומית, משכיחה היום כמו שהשכיחה אז, את הפן המקומי של המיזם הגלובלי - עבודה מקומית בכפייה ששימשה בכריית התעלה. באותן שנים, עבודה בכפייה כבר הייתה אסורה על-פי חוק בצרפת, אך היא נתפסה סבירה לגמרי בעיני היזמים האירופאים כאשר היה מדובר בארץ כמו מצרים, וכאשר המטרה אותה היא משרתת, "התפשטות המערב", אינה מוטלת בספק. התפשטות זו גם זכתה לתמיכה מקומית, כמו שעולה מהצהרתו המפורסמת של השליט המצרי, החִדיו אסמאעיל, כי מצרים אינה נמצאת עוד באפריקה כי אם באירופה. גם כיום, קשה שלא לראות בדיכוי של ההפגנות שהיו בסואץ, דיכוי שנראה יותר אלים מאשר זה שהופעל בערים אחרות במצרים, חלק ממערכה כלל עולמית שנועדה להבטיח את התנועה החופשית של מיכליות נפט בתעלה שמצויה אמנם בתחומה של מצרים, אך מי שמפקח עליה בפועל הן המעצמות השונות שחוששות מתנודות במחירים של חביות הנפט כפי שאכן קרה מאז יצאו ההמונים לרחובות.

[7] בשתי הפעמים בהן הוקם קסר אל-ניל, היה זה בזיקה לאימפריאליזם: הצרפתי, כשנפתח לראשונה ב-1872 תחת השם גשר ג'זירה, והבריטי, כשנפתח בפעם השנייה תחת השם גשר החִדיו אסמאעיל.

בהשוואה לשליטה ריבונית בתוך המדינה, לשליטה ולכפיפות של מדינות הלאום להסדרים הגלובליים יש נוכחות חזותית נמוכה יחסית, ובעיקר שחלק מדפוסי השליטה והמהלכים שכרוכים בהם מתבצעים מחוץ לטווח הראייה של המצלמות. כך למשל, בימים האחרונים של ינואר 2011, בעיצומה של המהפכה, התיר ראש ממשלת ישראל בנימין נתניהו לנשיא חוסני מובראק להכניס שני גדודים (כ-800 חיילים) לסיני, שאמנם מצויה בשליטת מצרים אך לפי הסכמי השלום שלה עם ישראל אסור לה לפרוס שם כוחות צבאיים. ההסכמה על תזוזת הכוחות הזו התקבלה תוך כדי ההתקוממות האזרחית במצרים בין שני המנהיגים, ללא אישור ממשלותיהם, כמעט ללא דיווח בתקשורת, ובלי להותיר אף לא תצלום אחד במרחב הציבורי. ההצבעה על היעדרם של תצלומים כאלה, סימון החור שהם מייצרים במרחב המבט והפעולה של האזרחים, הוא חלק מהשכלול של הדקדוק של שפה אזרחית, שפה שמסרבת לראות בנראה ובגלוי למבט עדויות אחרונות על המציאות, ובתצלומים רישום בלעדי של מושאים לדנוטציה, אלא מתייחסת גם לשדה החזותי כשדה מורכב של יחסים שהצופים משתתפים ביצירתו וביצירת המושאים שייראו בו וחוצים את גבולותיו כל אימת שאלה מאיימים להיסגר. גם אם, כפי שפורסם, נועדה פריסת הכוחות הזו לסייע למובראק כדי לשמר את כוחו בארצו, היא נועדה לא פחות מכך לסייע למובראק לסייע לישראל לשמר את השליטה שלה בעזה ולהבטיח שהמצור החמור שהיא הטילה על עזה בשנים האחרונות לא יופר על-ידי הברחות ממצרים. ובכל מקרה, כך או אחרת, כוחות צבאיים כבר שם, כדי להבטיח שהאינטרסים האזרחיים לא יפריעו את "הסדר העולמי", ושזה בתורו יבטיח שלא נבחין בכך שאותה שפה של התקוממות רחוב שמדוברת כעת במצרים, באמצעות בריקדות מאולתרות, מדוברת כבר כמה שנים מספר קילומטרים משם, בעזה, באמצעות בריקדות שבונים העזתים כדי להסתיר את המנהרות שהם חופרים כדי להבטיח לעצמם זרימה מינימלית של מצרכים ממצרים שבשל המצור ישראל אוסרת עליהם להכניס בדרכים אחרות.

ומדוע שנבחין ברציפות? הרי אלה - המצרים, אזרחים הכפופים לשלטונו של מובראק ואותו הם מבקשים להחליף, והם - העזתים, אינם אזרחים ואינם כפופים לאף משטר ריבוני - הרי ישראל אינה מכירה בשליטה שלה בהם, ולכן, לפי הפרספקטיבה הישראלית הרשמית, אין מנהיג שאת סילוקו הם יכולים לתבוע, ומשום כך ההתקוממות שלהם לא תוכל לזכות לאהדה ולתמיכה בעולם. ההתקוממות שלהם אינה מתקיימת כשפה זמנית, אלא מדובר בהנכחה מבנית של ההבדל בין שתי השפות – זו של הכוח הדמוקרטי וזו של האזרחות. וכך, במקום שתחוסל כפי שקורה למהפכות אחרות באמצעות "פתרון" בדמות משטר דמוקרטי ריבוני, עזה מוצבת בשולי הסדר העולמי ושום דבר בקיומה על סף קטסטרופה אינו מעורר דחיפות. במקום שאזרחי מדינת ישראל יכירו בסממני מהפכה בעזה המופנים כנגד המשטר שלו כפופים גם אזרחי מדינת ישראל וישתתפו בפיתוחם בכיוון אזרחי, יחברו לעזתים, ייצאו לרחובות ויצעדו עם שברי ריהוט לבנות בריקדות לפני משרד הביטחון, הם בוחרים להיות שותפים לדיכוי של העזתים, להפיכתם לשקופים, לחסרי מדינה, וממשיכים להתכחש לכך שאומללותם של העזתים היא תולדה של המשטר שהם עצמם נותנים בו אמון. כדי להפסיק את הדיכוי של העזתים, יהודים ישראלים צריכים לאמץ את השפה האזרחית ולתבוע את חיסולו של המשטר הישראלי כחלק ממזרח תיכון חדש.

כשאזרחים יוצאים לרחובות ומתחילים לדבר "מהפכנית", הם מבטאים תשוקה אזרחית המתעוררת בפומבי, ברבים, בין אנשים שאינם מכירים זה את זה, תשוקה הסוחפת בהתלהבות המון רב יותר מזה שכבר יצא לרחוב, מעוררת בנגינתה המון הקשוב לאפשרויות שהיא מחייה בהזכירה לנו שהשלטון מותנה ושהנשלטים הם אלה המתנים את השלטון באמצעות ההכרה שהם מעניקים לו או שוללים ממנו. מדובר בתשוקה לראות את השלטון פועל למען הנשלטים ואִתם, מגביל את השחיקה של איכות חייהם, מייצר תכנים פוזיטיביים ליצירה של מחר אחר, משקיע משאבים בהשבחת השירותים שניתנים להם, ולא משתמש בהם כדי להצדיק מהלכים חובקי עולם שאינם מחוברים למציאות הקונקרטית של חייהם או שפוגעת בה בדרכים שונות. כשהשפה האזרחית מדוברת בלהט במרחב הציבורי, היא מבלבלת את היוצרות. אלה שמצויים בשלטון, שקרובים אליו ומזדהים אתו, אלה שרוב הזמן נוטים

לשכוח את היות הנשלטים מקור הכוח השלטוני, לא יכולים להתכחש יותר באותה קלות לשינוי שחל במחזה שהם משחקים בו כעת.

הביטו בחיילים בתמונות שהגיעו ממצרים. הם נהגו כמי שסוד עתיק יומין מתגלה לעיניהם – לא השליט הוא זה שמעניק להם את הכוח לשמור על הסדר ולאכוף את החוק אלא הנשלטים, ומקור כוחם, המוני נשלטים, תובע כעת את חלקו ועוד ללא אלימות. כדי להמשיך ולייחס את מקור כוחם לשליט הריבון, הם נדרשים כעת להפעיל אלימות. לא כולם מוכנים: "ביקשו ממני להרוג אנשים שמפגינים והחלטתי לעזוב את תפקידי", אמר אחד השוטרים שפשט את מדיו.[8] אבל נחשף כאן בפניהם סוד נוסף - סוד שהצליח ליצור חיץ מֻבְנִי בין שולטים ונשלטים והשכיח מאלה גם מאלה את היות כולם נשלטים שבכוחם לפעול לשינוי המשטר בשעה שהוא פועל נגדם.

Yannis Behrakis, Cairo, January 29, 2011. **A protester lifts an army officer who joined the crowd at Tahrir Square in Cairo**. © Yannis Behrakis/Reuters

Ahmed Gumaa, Cairo, January 29, 2011. **An army officer who joined anti-government protester tears up a picture of Egyptian President Hosni Mubarak, downtown Cairo, Egypt**. © Ahmed Gumaa/AP Images

בשני התצלומים שבהם נראה קצין נישא על כתפי מפגינים, אפשר לראות את הביטוי הפומבי של היקיצה הזו של מיופי הכוח של השלטון. באחד מהם נראה הקצין כאילו המצולם והצלם חברו יחד ל"הזדמנות צילום" (photo opportunity) כדי לבטא את היקיצה הזו. הקצין הממוסגר במרכז הפריים, כשברקע מאות אלפי מפגינים מקובצים ברחוב ועל הגשר (התצלום מימין), צולם בשעה שהוא קורע את תמונת דיוקנו של מובראק. הקריעה לא מבוצעת בזעם שמביא אותו להפוך את הדיוקן לגזרים קטנים. מדובר בתנועה מחושבת ומסוגננת שמבטיחה ששני חלקי הדיוקן יהיו קריאים כדיוקנו של מובראק גם

[8] דבריו של עאמר יוסוף, מצוטטים ב- Ynet ב-3.2.2011 בכתבה של חסן שעלאן.

כשהם יתעופפו באוויר. בתצלום השני (משמאל), שבו מצולם קצין במקום מבודד יותר, הסצנה נחשפת כמורכבת יותר. מאחורי הקצין שנישא על כתפיים צועדת שורת חיילים במדים. אף אחת מהמחוות שלהם אינה משדרת שגם הם כמותו חצו את הקווים. מחוות הגוף של אחד המפגינים, שבגופו מנסה לבלום את התקדמות החיילים ולהרחיקם מהקצין שערק, מאפשרת לשער שהם אינם שלמים עם המעבר הזה שלו. עם זאת, גם מבלי לחצות את הקווים, כמו שעשו באופן מפורש וגלוי כמה חיילים ושוטרים (שמספרם עדיין אינו ידוע), וגם מבלי לאהוד את המעבר הזה, חלק מהחיילים ואף חלק של השוטרים, לא נוהגים כנציגים של הכוח שנגדו יוצאים המפגינים.

בתצלומים אלה וברבים אחרים, אפשר לראות ששפת המהפכה לעולם אינה מורכבת רק מהתנהלותם של אזרחים מפגינים ברחבי העיר. היא כוללת, בהכרח – כי בלעדי זה אי אפשר לדבר על מהפכה - את הימנעותם של החיילים מלחסל את תנועת המפגינים. ללא שיתוף פעולה מסיבי של חיילים, שפת המהפכה לא הייתה יכולה להיות מדוברת ברחובות. כדי שברחוב תרחש שפת המהפכה, נדרשים תנאים שיבטיחו שהתנהלות המפגינים לא תהפוך לסתם עוד הפרת חוק שכוחות השיטור מחויבים לחסלה לאלתר. מזה אני מציעה לגזור את המאפיין החשוב ביותר של מהפכה במציאות פוליטית. מהפכה מתרחשת כאשר המונים לא מזוהים במפה הפוליטית הקיימת ושמרביתם אינם מכירים אלה את אלה, יוצאים לרחובות ותביעותיהם אינן מחוסלות לאלתר אלא הן מצליחות להוות משקל נגד לאפשרויותיו של הכוח השלטוני לחסל את תביעתם באחת. במלים אחרות, כאשר שני מודוסים של כוח ניצבים זה מול זה במרחב הציבורי, והכוח שהתמסד כחוק אינו מסוגל להכריע את המצב ואינו מסוגל לשקם את ההכרה במונופול שלו על הכוח במרחב המשותף - אנחנו ניצבים בפני מהפכה. מהפכה, אם כן, אינה תיאור של "תוצאות", "הישגים הפוליטיים" או "סל רפורמות", כי אם תיאור של יחסי כוח חדשים ולא מקובעים במרחב, המערערים על מבנה הריבונות הקיים.

המהפכה היא תביעה לשינוי שפה, כלומר לשינוי המשטר שבמסגרתו המנהיג - שלפעמים מסמל את התביעה לשינוי - הצליח לעולל את מה שעולל ולהשכיח מהאזרחים את אזרחותם. דרישת המפגינים לסלק את מובראק, ודרישה דומה תחת משטרים אחרים, היא שם מקומי שניתן לתשוקה המהפכנית. אולם המטרה המקומית המזוהה בשם שניתן לתשוקה, אינה ממצה את הבעירה להפוך את המרחב הפוליטי המשותף למרחב שבו הדיבור קשור למעשה והמעשה לתוצאה, היום מכשיר את המחר, והעתיד נראה כחומר נגיש שהנשלטות והנשלטים רוצים ויכולים לעבוד כדי לעצבו, להתערב במהלכו ולדמיין את אופקיו. לא פלא אפוא שמנהיג שנשאר בשלטון שלושים שנה, אף כי מזה זמן רב מעשיו הפכו אותו לבלתי ראוי לשלוט בהם, מסומן על-ידם בתור היעד הראשון שהשגתו תחדש את הקשר בין מעשים לתוצאות. סילוקו, כך הם אומרים בכיכר העיר, הוא התוצאה המתבקשת של מעשיו. באמצעות תביעה זו, המפגינים מבקשים להעניק גם למעשיהם משמעות ולחזות בתוצאותיהם המיידיות.

לעומת השפה שהם דוברים, בפומבי, הבטחתו של מובראק שיפסיק לכהן בספטמבר, כמו גם בקשתם של בכירים בצבא שיפסיקו את ההפגנות היות ובכך הושגו תביעותיהם, נשמעות כאותה שפה ריקה שאינה מבשרת מעשים ולא נושאת את חותמם, ולכן היא נדחית על-ידם על הסף. מהפכה היא תביעתם של אזרחים לדבר באזרחית, להפעיל מיומנויות אזרחיות ובאמצעותן להזכיר לעצמם ולכוח השליט, שהמשטר שהתקבע אינו מן הטבע או גזירת גורל, והמשטר צריך לאפשר להם לפעול להשגת חיים ראויים במשותף עם אחרים, כולל אלה שמצויים בשלטון, איתם הם חולקים את המרחב.

מבלי להמעיט בחשיבות של מה שיושג במהפכה הזו וברווחה האפשרית של החברה המצרית, הדחתו של מובראק מן השלטון תוך כדי ההפגנות או תוך כמה חודשים ורפורמות "דמוקרטיות" ו"ליברליות" שייתכן ויתלוו לכך, לא באמת יהפכו את הצורך בהמשך המהפכה למיותר. הצורך הזה לא נעשה למיותר באף אחד מן המשטרים הדמוקרטיים בכל רחבי העולם.

התחימה של המהפכה להקשר לאומי, הקישור הישיר בינה לבין מטרות מוגדרות היטב ותוצאות וסימון המשטר הדמוקרטי כמשאת נפש של כל עם, השיח ההיסטורי והפוליטי, אלה מנעו מהמהפכות

השונות שהתחוללו מהמאה השמונה-עשרה ואילך מלהופיע כמערכות במאבק אחד מתמשך של שיח אזרחי שמתקומם כנגד שיח אחר - השיח הריבוני של מדינת הלאום ושל המשטר הדמוקרטי. במקום שהופיעו כך, כמאבק בין שתי שפות, שני מודוסים של כוח, סופרו המהפכות השונות תמיד כמאבק של ההמונים להשגת משטר דמוקרטי. בעולם הגלובלי שבו אנו חיים, עולם שעיצבו אותו מורשת האימפריאליזם והשפה הפוליטית שהוא הוריש לנו,[9] מוטל עלינו לדחות את ההפרדות שהופכות אותנו לצופים במהפכות של אחרים, ולהתחיל לספר מחדש את ההיסטוריה, זו שעקבותיה שמורים בארכיון, וזו שמתגוללת לנגד עינינו, כהיסטוריה אזרחית שאנחנו בהכרח חלק ממנה, ולהתחיל לשחזר את המהפכות שעברנו על פניהן מבלי שהכרנו בהן כמהפכות או כמהפכות "שלנו", ולשזור אותן בתוך הנרטיב הגדול של היקיצה האזרחית של המאה השמונה-עשרה. את היקיצה הזו חייבת לספר מחדש באופן שלא משכיח שאף כי במאבק האזרחי של המאה השמונה-עשרה השתתפו גם שחורים ונשים,[10] הם נושלו מתוצאותיו וההישגים חולקו בעיקר בין גברים לבנים, שנשאו בפיהם את השיח האוניברסלי שאותו ירשו הדמוקרטיות שלנו בעודם מנשלים כל פעם קבוצת אוכלוסייה אחרת.

בכל המהפכות המודרניות נשים נטלו חלק פעיל ומשמעותי. בחלק מן המהפכות, כחלק מסיום המהפכה, דמות אחת או שתיים מהן מצאו את עצמן הופכות לאיקונה של המהפכה. המהפכה הצרפתית היא הדוגמה המוכרת והמובהקת לכך, מאֵלות התבונה והצדק ועבור דרך המריאן של קורבה כמה עשורים לאחר מכן, היו אלה נשים-אֵלות שיוצגו כפועלות בספֶרה נעלה יותר מזו של הפוליס. במדומיין הפוליטי שהתפתח אז, נשים הרואיות אלה תפסו את מקומן של נשים קונקרטיות שהשתתפו במהפכה. כך במשך שנים נמחקו גם חלקן במהפכה וגם העובדה שהמהפכה לא היטיבה עם הנשים אלא בתחומים רבים דווקא הרעה את מעמדן.

כמו מחוות אחרות, גם המחוות של אישה מסתערת קדימה עם דגל או נישאת על כתפי ההמון ומציגה לעיני צופים תנועת V באצבעותיה, חזרו לאחרונה גם בתוניס ובמצרים.[11] אולם האיקוניות של המחווה אינה נתונה, וודאי אינה רק תוצאה של פעולת הצלם או הצייר. **קריאתן** של מחוות אלה כאיקונות, פירושה **יצירתן** כאיקונות תוך הפשטתן מן המאפיינים הקונקרטיים שלהן והתייחסות רק למאפיין אחד שעבר איקוניזציה. במישור של הצפייה, איקוניזציה מחוללת הפשטה של הקונקרטי, סינון של הפרטים המשבשים את התבנית האיקונית, קיבוע של התבנית, קידושה ושימוש בה כדי לרתום את הצופים לראות את המוכר ולשכוח את ההבדל שמתחולל עם החזרה. כך כשמשבצים תצלום כמו זה שצולם במצרים בידי עמר עבדאללה דלש באופן לא פרובלמטי ברצפים שנמשכים מן המהפכה הצרפתית, דרך מאי 1968 ומוותרים על קריאה של המחווה הקונקרטית בתצלום, הופכים מחדש את הדמות הנשית לסמל שותק.

---

[9] עוד על המורשת הזו ראו אצל Stoler, 2011

[10] גם במהפכה הזו במצרים, הנשים והעניים שנטלו בה חלק, נושלו מהמרחב המוסדי שאמור היה לתת תוקף חוקי להישגי המהפכה: "אנחנו עדיין ממשיכים במהפכה. המהפכה בסכנה וזכויות הנשים עדיין בסכנה. עלינו להמשיך במאבק עד שכל דרישות המהפכה יושגו [...] צעירות מתו בכיכר וברחוב. דמן נשפך. האשה המצרית נאבקה לצד הצעירים ונאבקת לצדם עד לרגע זה. יחד עם זה, הופתענו שהועדה שהוקמה לניסוח חוקה חדשה לא כוללת נשים. כולה גברים. לכן החלטנו לשוב ולהקים את האיחוד של נשות מצריים, ארגון שהמשטר הקודם אסר על קיומו ונלחם בו. שם יש גם רעיון שאם דרישות הנשים לא יושגו, נקיים צעדת מיליון בשמיני למרץ הקרוב" ד"ר נוואל אל-סעדאווי, בריאיון עם אמל מורקוס, http://haemori.wordpress.com/2011/03/03/alsaadawi

[11] אנדרה גונתר מבקר במאמרו את מה שהוא מכנה המנגנון הפשטני של האילוסטרציה שמפעילה המדיה שמייצרת את המשוואה – מהפכה=דמות נשית ו"בהיעדר דמות נשית הירואית = אין מהפכה". אולם במאמר שלו הוא משרשר באופן לא פרובלמטי את הדמויות הנשיות לפי התבנית שעברה איקוניזציה ומחמיץ כך את ההבדל בין הדמות הנשית בתצלומו של פרנסוא מורי הצועקת ברחוב ואת הדמות הנשית שבחר הנובל אובזרבטר כדי לאייר את המהפכה בתוניס – שאף היא, להבדיל מדמויות המריאן המפורסמות, מתערב במרחב בדיבור. ראו מאמרו http://culturevisuelle.org/icones/1338.

Amr Dalsh, Cairo, January 26 2011. **An anti-government protester gestures during clashes with police in Cairo**. ©Amr Dalsh/Reuters

כשמתבוננים באשה המצרייה עם החולצה הכתומה, המגיחה מבין כתפיהם של שני חיילים חמושים, המחווה הבולטת היא זו של צעקה - "סורו מדרכי, סורו מדרכנו" או לחלופין "פשטו את המדים והצטרפו אלינו". היא אינה חולצת שד ואינה נישאת על כתפי מפגינים חצי עירומה. היא דומה יותר למפגינה שפרנסואה מורי לכד בצרפת בשנה שעברה,[12] אישה שצועקת בקול, במרחב הציבורי, את התביעות הפוליטיות שלה תוך שהיא נישאת על כתפיים כקודמתה. יצירה של איקונה ממהפכה אזרחית והצבתה כסמל שלה הוא חלק מהמאמץ לנטרל את המהפכה כשפה חיה, ולא פחות מכך לנטרל את התרומה הקונקרטית של נשים להחייאת שפת המהפכה ולטשטוש העובדה ששוב הן אינן בין רשימות המועמדים לתפקידים בכירים שונים ובראשם כמובן החלפת הנשיא המודח.[13] אולם במקום לאבן את הדמות הנשית, לסגור את פיה המשמיע קול ולהפוך אותה לסמל שותק, צריך לקרוא בתצלום שלה ובשל אחרות, עוד ביטוי למבע אזרחי הקורא לחייל להתעורר, מזמין אותו להכיר בשפת המהפכה כבשפתו, מתריע בפניו שהזמן דוחק, שיחד הם יכולים לדבר מהפכה, לדבר את המהפכה כשפה, שפה אזרחית שמדברים אותה רבים, ברבים, ויחד הם יכולים להחיותה, להתנגד לחזרתה למעמד המוכר שלה כשפה מתה האסורה בשימוש רוב ימות השנה ומותרת רק בזמנים נדירים, תחת משטרים אחרים, שבהם יגיעו מים עד נפש. אם התפטרותו של מובראק, אכן תפעל כמו שהשחקנים המקצועיים של החיים הפוליטיים - פוליטיקאים, דיפלומטים, אנשי תקשורת ועוד - מייחלים, ותביא סוף למהפכה בדמות פוליטיקאי שיתפוס את מקומו, הרי ששפת המהפכה שאזרחי קהיר הֶחֱיוּ ברחובות העיר תחזור להיות שפה מתה ומה שנראה היום כהישג, עלול להתברר עם הזמן כהחמצה וכהתנפצות של חלום. אך אם לפי התפיסה שאני מציבה, מה שנראה כגל מהפכות במזרח התיכון אכן יביא מחר חדש, זה יהיה רק אם תצורתו לא תדמה לעוד משטר ריבוני שגבר בראשו, רק אם יתפתח משטר עממי שעקרונותיו יילמדו מן האופנים בהם התנהלה המהפכה - בלי שלטון ריבוני ותוך יצירה של שפה עשירה במבעים, בהתארגנויות מקומיות בעלות אופי משלהן, בשיחה אינסופית על כל ממד של החיים תוך יצירת מקום ליצירתיות, לתקווה, לסקרנות, לחידוש, לשותפות (ראו בעמוד הבא תצלום של ארגון ההפגנה בכיכר [מתוך שידורי הטלוויזיה]).

[12] כמו למשל זו (המוצגת באותו רצף שיצר גונתרת - ראו הערה לעיל).

[13] עוד על דימויים של נשים במצריים ראו Baron, 2007

דרך הקריאה של המבעים המורכבים של המהפכה, אפשר לראות במהפכה במצרים, לא רק המשך ישיר לתוניסיה או קדימון ללוב, סוריה או ירדן, כי אם המשך ישיר לתביעותיהם של פליטים בכל העולם לחזור לארצותיהם, לכתוב מחדש מסמכי חזון כדי לעצב את צורות החיים המשותפות שלהם עם אחרים, לבריתות והבטחות חדשות, להגדרה מחדש של התנועה במרחבים, לניצול מחדש של אזורי גבול ונטרולם ממלכודות המוות שהם מהווים עבור אנשים שנכפה עליהם בכוח להיות חסרי מדינה ועוד. כל אלה יכולים וצריכים להיות חלק משפה אזרחית, שפה שמשוועת להחליף את שפת המשטרים הריבוניים הדמוקרטיים. שפה אזרחית כזו תוכל לצמוח כבשורת המזרח רק אם אזרחי כל האזור, ישתחררו מהמשקפיים של המשטרים הריבוניים שגייסו אותם להילחם באזרחים כמותם על רקע לאומי, מגדרי, גזעי ודתי. רק מהפכה חוצה גבולות לאומיים תוכל להוביל למהפכה אזרחית ממשית, שתסחוף את האזור כולו, ותציע מודל חלופי לדמוקרטיה המערבית ששותפה בדיכוי של אזרחי האזור. אולם כדי שהמהפכה שהחלה במצרים תתפתח למהפכה אזרחית, ולא תסתיים בעוד דמוקרטיה ששותפה בפשעים הגלובליים נגד מיליוני אזרחים משוללי מעמד אזרחי, צריכים להתעורר האזרחים שאינם רואים במשטר שלהם משטר רודני משום שהוא אינו פוגע בהם באופן ישיר. זה ודאי נכון לגבי אזרחי מדינת ישראל. מזרח תיכון חדש יתאפשר רק כאשר תתחולל היקיצה של אזרחי הדמוקרטיה הישראלית, רק כאשר הם יבינו מהי הדמוקרטיה שלהם, משטר שאינו שולט רק בהם אלא גם במיליוני פלסטינים בין הים לירדן ובעוד כמה מיליוני פלסטינים שב-1948 משטר זה גירש אותם וכך הפך אותם ללא-נשלטים תחתיו.

ביבליוגרפיה

Azulay, A. (2009). The Absent Philosopher-Prince: Thinking Political Philosophy with Olympe de Gouges. *Radical Philosophy, 158*, pp. 36-47.

Baron, B. (2007). *Egypt as a Women – Nationalism, Gender and Politics*, University of California Press.

Stoler, L.A. (Ed.), (2011). *Imperial Debris: On Ruins and Ruination*. Duke University Press.